

سلا الخلال

بسمه تعالی

تاییدیه اعضای هیات داوران حاضر در جلسه دفاع از رساله دکتری

آقای محمدامین زواری، رساله
با تأکید بر چهار رمان « را در تاریخ ۱۳۹۱/۷/۴ ارائه کردند.
اعضای هیات داوران نسخه نهایی این رساله را از نظر فرم و محتوا تایید کرده است و پذیرش آنرا برای تکمیل درجه
دکتری پیشنهاد می کنند.

امضاء	رتبه علمی	نام و نام خانوادگی	اعضای هیات داوران
	دانشیار	دکتر غلامحسین غلامحسین زاده	۱- استاد راهنمای اصلی
		-	۲- استاد راهنمای دوم
	دانشیار	دکتر ناصر نیکوبخت	۳- استاد مشاور اول
	دانشیار	دکتر حسینعلی قبادی	۴- استاد مشاور دوم
	استادیار	دکتر ابراهیم خدایار	۵- استاد ناظر
	استاد بازنشسته	دکتر محمدسرور مولایی	۶- استاد ناظر
	دانشیار	دکتر سعید بزرگ بیگدلی	۷- استاد ناظر
	استادیار	دکتر قدرتاله طاهری	۸- استاد ناظر
			۹- نماینده شورای تحصیلات تکمیلی

آیین‌نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش‌های علمی دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه: با عنایت به سیاست‌های پژوهشی و فناوری دانشگاه در راستای تحقق عدالت و کرامت انسانها که لازمه شکوفایی علمی و فنی است و رعایت حقوق مادی و معنوی دانشگاه و پژوهشگران، لازم است اعضای هیأت علمی، دانشجویان، دانش‌آموختگان و دیگر همکاران طرح، در مورد نتایج پژوهش‌های علمی که تحت عناوین پایان‌نامه، رساله و طرح‌های تحقیقاتی با هماهنگی دانشگاه انجام شده است، موارد زیر را رعایت نمایند:

ماده ۱- حق نشر و تکثیر پایان‌نامه/ رساله و درآمدهای حاصل از آنها متعلق به دانشگاه می‌باشد ولی حقوق معنوی پدید آورندگان محفوظ خواهد بود.

ماده ۲- انتشار مقاله یا مقالات مستخرج از پایان‌نامه/ رساله به صورت چاپ در نشریات علمی و یا ارائه در مجامع علمی باید به نام دانشگاه بوده و با تایید استاد راهنمای اصلی، یکی از اساتید راهنما، مشاور و یا دانشجو مسئول مکاتبات مقاله باشد. ولی مسئولیت علمی مقاله مستخرج از پایان‌نامه و رساله به عهده اساتید راهنما و دانشجو می‌باشد.

تبصره: در مقالاتی که پس از دانش‌آموختگی بصورت ترکیبی از اطلاعات جدید و نتایج حاصل از پایان‌نامه/ رساله نیز منتشر می‌شود نیز باید نام دانشگاه درج شود.

ماده ۳- انتشار کتاب، نرم افزار و یا آثار ویژه (اثری هنری مانند فیلم، عکس، نقاشی و نمایشنامه) حاصل از نتایج پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی کلیه واحدهای دانشگاه اعم از دانشکده‌ها، مراکز تحقیقاتی، پژوهشکده‌ها، پارک علم و فناوری و دیگر واحدها باید با مجوز کتبی صادره از معاونت پژوهشی دانشگاه و براساس آئین‌نامه‌های مصوب انجام شود.

ماده ۴- ثبت اختراع و تدوین دانش فنی و یا ارائه یافته‌ها در جشنواره‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی که حاصل نتایج مستخرج از پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی دانشگاه می‌باشد، باید با هماهنگی استاد راهنما یا مجری طرح از طریق معاونت پژوهشی دانشگاه انجام گیرد.

ماده ۵- این آیین‌نامه در ۵ ماده و یک تبصره در تاریخ ۸۷/۴/۱ در شورای پژوهشی و در تاریخ ۸۷/۴/۲۳ در هیأت رئیسه دانشگاه به تایید رسید و در جلسه مورخ ۸۷/۷/۱۵ شورای دانشگاه به تصویب رسیده و از تاریخ تصویب در شورای دانشگاه لازم‌الاجرا است.

شورای

«اینجانب محمدامین زواری دانشجوی رشته زبان و ادبیات فارسی ورودی سال تحصیلی ۱۳۸۶ مقطع دکتری دانشکده علوم انسانی متعهد می شوم کلیه نکات مندرج در آئین نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش های علمی دانشگاه تربیت مدرس را در انتشار یافته های علمی مستخرج از پایان نامه / رساله تحصیلی خود رعایت نمایم. در صورت تخلف از مفاد آئین نامه فوق الاشعار به دانشگاه وکالت و نمایندگی می دهم که از طرف اینجانب نسبت به لغو امتیاز اختراع بنام بنده و یا هر گونه امتیاز دیگر و تغییر آن به نام دانشگاه اقدام نماید. ضمناً نسبت به جبران فوری ضرر و زیان حاصله بر اساس برآورد دانشگاه اقدام خواهم نمود و بدینوسیله حق هر گونه اعتراض را از خود سلب نمودم»

امضا: محمدامین زواری

تاریخ:

۹۷/۷/۱۴

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه) عبارت ذیل را چاپ کند:

«کتاب حاضر، حاصل رساله دکتری نگارنده در رشته زبان و ادبیات فارسی است که در سال ۱۳۹۱ در دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی جناب آقای دکتر غلامحسین غلامحسین زاده، مشاوره جناب آقای دکتر ناصر نیکوبخت و مشاوره جناب آقای دکتر حسینعلی قبادی از آن دفاع شده است.»

ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تامین نماید.

ماده ۶: اینجانب محمدمامین زواری دانشجوی رشته زبان و ادبیات فارسی، مقطع دکتری، تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی: محمدمامین زواری

تاریخ و امضا:

۱۳۹۱/۷/۴

دانشگاه تربیت مدرس

دانشکده علوم انسانی

رساله برای دریافت درجه دکتری تخصصی (Ph.D)

رشته زبان و ادبیات فارسی

نقد اجتماعی رمان فارسی افغانستان

(با تأکید بر چهار رمان تصویر عبرت، حق خدا حق همسایه، شوکران در ساتگین سرخ و

هزارخانه خواب و اختناق)

محمدامین زواری

استاد راهنما

دکتر غلامحسین غلامحسین زاده

استادان مشاور

دکتر حسینعلی قبادی- دکتر ناصر نیکوبخت

شهریور ۱۳۹۱

تقدیر و تشکر

آغاز و انجام و پایان این پژوهش، با راهنمایی علمی و دستگیری و دلسوزی و غمخواری استاد محترم راهنما جناب آقای دکتر غلامحسین زاده میسر شده است و اگر نبود پایمردی های این استاد عزیز، هیچ گاه کار به سرانجام نمی رسید. اکنون و همواره سپاسگزار یاری و پشتیبانی ایشان هستیم.

استادان محترم مشاور، جناب آقای دکتر نیکوبخت و جناب آقای دکتر قبادی، با سعه صدر و مهربانی، این شاگرد کوچک را بر سر سفره دانش و تجربه خود مهمان و از فضل و هنر خود بهره مند کردند. زبانم از ادای حق شکران و سپاسگزاری از این بزرگواران قاصر است.

همچنین وظیفه خود می دانم از استادان بزرگواری که در طول ایام تحصیل و تحقیق در دانشگاه تربیت مدرس از تدریس و راهنمایی شان بهره برده ام تشکر کنم؛ بخصوص از آقایان دکتر سعید بزرگ بیگدلی، دکتر ابراهیم خدایار، دکتر حسن ذوالفقاری و دکتر قدرت الله طاهری.

در مراحل مختلف این پژوهش از مشورت های علمی جمع زیادی از نویسندگان و منتقدان هم وطن و هم زبان استفاده کرده ام. سپاسگزار یاری و همراهی شان هستم و به ویژه از نویسنده و پژوهشگر نام آشنای افغانستانی، آقای محمدحسین محمدی تشکر و قدردانی می کنم.

چکیده

نقد جامعه‌شناختی یکی از شیوه‌های کارآمد در نقد متون ادبی، بخصوص رمان، است. در این شیوه، ارتباط ساختار و محتوای رمان با وضعیت و دگرگونی‌های جامعه و محیطی که در آن متولد شده است، بررسی می‌شود و چگونگی انعکاس و بازنمایی هنرمندان اجتماع در جهان تخیلی اثر ادبی، نقد و تحلیل می‌گردد. در این پژوهش، رمان فارسی افغانستان با تأکید بر چهار رمان منتخب - که بر اساس معیارهای مشخص از چهار دوره اصلی تاریخ داستان‌نویسی افغانستان انتخاب شده‌اند - از منظر نقد جامعه‌شناختی، نقد و تحلیل شده است. چهارچوب نظری تحقیق، تلفیقی از برخی رویکردهای مهم نقد جامعه‌شناختی با محوریت نظریه‌های لوکاچ و گلدمن بوده است. نتایج به دست آمده نشان می‌دهد ساختار و محتوای رمان فارسی افغانستان از ابتدای پیدایش (۱۲۹۸ ه.ش.) تعامل و رابطه نزدیکی با اجتماع افغانستان داشته است و به موازات تغییرات اجتماعی و سیاسی جامعه از استبداد سلطنتی به جمهوری مارکسیستی و سپس نظام طالبانی و نهایتاً دوران پس از آن، ساختار رمان از رئالیسم انتقادی به رئالیسم سوسیالیستی و سپس مکاتب مدرن‌تر رمان‌نویسی متحول شده و از نظر درونمایه نیز از اعتراض و انتقاد به عقب‌ماندگی و آداب و رسوم خرافی و مسائل زنان به تضاد طبقاتی و مبارزه ضد امپریالیستی و سپس تردید در ایدئولوژی‌های وارداتی و محکومیت و مخالفت با آنها تغییر کرده است. در رمان فارسی افغانستان، تصویر جامعه افغانستان به شیوه‌ای واقع‌گرایانه منعکس شده است و نویسندگان - با توجه به خاستگاه اجتماعی و گرایش ایدئولوژیک خود - کوشش کرده‌اند پاسخی به مسائل جامعه و زمانه خود ارائه کنند.

کلیدواژه: نقد جامعه‌شناختی، رمان، افغانستان، تصویر عبرت، حق خدا حق همسایه، شوکران در

ساتگین سرخ، هزارخانه خواب و اختناق.

فهرست مطالب

فصل اول - تعاریف و کلیات

مقدمه.....	۱
۱-۱ بیان مسأله.....	۳
۱-۲ پیشینه تحقیق.....	۴
۱-۳ سؤال‌های اصلی تحقیق.....	۸
۱-۴ فرضیه‌ها.....	۸
۱-۵ اهداف.....	۹
۱-۶ ضرورت‌ها.....	۱۰
۱-۷ روش و مراحل تحقیق.....	۱۰
۱-۸ الگوی نقد جامعه‌شناختی رمان در این رساله.....	۱۲
۱-۹ معیارها و دلایل انتخاب رمان‌ها برای نقد و بررسی در این پژوهش.....	۱۷
خلاصه فصل اول.....	۲۲

فصل دوم - رمان و نقد اجتماعی

مقدمه.....	۲۴
۲-۱ رمان.....	۲۵
۲-۱-۱ تعریف رمان.....	۲۵
۲-۱-۲ ویژگی‌های مهم رمان.....	۲۷

۲۹.....	۲-۱-۳ دسته‌بندی انواع رمان فارسی.....
۳۲.....	۲-۲ جامعه‌شناسی ادبیات.....
۳۲.....	۲-۲-۱ پیشینه اندیشه درباره رابطه جامعه و ادبیات.....
۳۷.....	۲-۲-۲ سه نوع پژوهش در حیطه جامعه‌شناسی ادبیات.....
۳۹.....	الف- دسته اول: جامعه‌شناسی تولید، توزیع و مصرف اثر ادبی.....
۴۵.....	ب- دسته دوم: جامعه‌شناسی محتواها (اجتماعیات در ادبیات فارسی).....
۴۷.....	ج- دسته سوم: جامعه‌شناسی ادبی به مثابه بررسی ساختار اثر ادبی.....
۵۲.....	۲-۳ نقد اجتماعی رمان.....
۵۶.....	۲-۴ جایگاه فرد و جامعه در رمان.....
۶۲.....	خلاصه فصل دوم.....

فصل سوم

زمینه‌های پیدایش و سیر تحول رمان در افغانستان

۶۵.....	مقدمه.....
۶۶.....	۳-۱ زمینه‌های پیدایش رمان.....
۶۷.....	۳-۱-۱ پیشینه ادبیات داستانی در افغانستان.....
۷۰.....	۳-۱-۲ تحولات تاریخی و اجتماعی عصر محمدزایی‌ها.....
۷۳.....	۳-۱-۳ آشنایی با تمدن جدید و اوضاع همسایگان و جهان.....
۷۶.....	۳-۱-۴ مدارس جدید.....
۷۷.....	۳-۱-۵ چاپ و نشر.....

۷۸.....	۳-۱-۶ ترجمه.....
۸۰.....	۳-۱-۷ مطبوعات.....
۸۴.....	۳-۱-۸ آغاز رمان نویسی و رمان‌واره‌های ابتدایی.....
۸۸.....	۳-۲ سیر تحول و تطور رمان افغانستان.....
۹۷.....	۳-۲-۱ دوره اول: سلطنت مطلقه، دوره پیدایش رمان، واقع‌گرایی در هنر و ادبیات.....
۱۰۷.....	۳-۲-۲ دوره دوم: حکومت کمونیستی، رواج رئالیسم سوسیالیستی، ادبیات مقاومت.....
۱۱۷.....	۳-۲-۳ دوره سوم: حکومت مجاهدین و طالبان، ادبیات مهاجرت، تجدید نظر در فرم و محتوا.....
۱۲۲.....	۳-۲-۴ دوره چهارم: استقرار دموکراسی حمایت‌شده، گرایش به تکنیک، مکاتب جدید ادبی.....
۱۲۷.....	۳-۳ رمان اجتماعی افغانستان.....
۱۳۲.....	۳-۴ پیشینه نقد اجتماعی داستان و رمان در افغانستان.....
۱۳۵.....	خلاصه فصل سوم.....

فصل چهارم - نقد اجتماعی رمان‌های منتخب

۱۳۸.....	مقدمه.....
۱۳۹.....	۴-۱ تصویر عبرت یا بی بی خوری جان (محمد عبدالقادر افندی، ۱۳۰۰).....
۱۵۲.....	۴-۲ حق خدا حق همسایه (ببرک ارغند، ۱۳۶۵).....
۱۶۹.....	۴-۳ شوکران در سانگین سرخ (حسین فخری، ۱۳۷۸).....
۱۸۷.....	۴-۴ هزارخانه خواب و اختناق (عتیق رحیمی، ۱۳۸۱).....
۲۲۲.....	خلاصه فصل چهارم.....

فصل پنجم - جمع بندی و نتیجه گیری

۲۲۶.....	مروری بر درونمایه‌ها و مشخصات جامعه‌شناختی چهار رمان نقد شده.....
۲۳۱.....	بررسی سؤال‌ها و فرضیه‌ها.....
۲۳۸.....	دستاوردهای تحقیق.....
۲۳۹.....	پیشنهادها.....
۲۴۱.....	خلاصه فصل پنجم.....
۲۴۲.....	فهرست منابع و مآخذ.....

فهرست جدول‌ها

۱۳.....	جدول ۱-۱.....
۹۰.....	جدول ۱-۳.....
۹۱.....	جدول ۲-۳.....
۹۲.....	جدول ۳-۳.....
۹۳.....	جدول ۴-۳.....
۹۶.....	جدول ۵-۳.....
۱۰۴.....	جدول ۶-۳.....
۱۱۵.....	جدول ۷-۳.....
۱۲۰.....	جدول ۸-۳.....
۱۲۵.....	جدول ۹-۳.....
۱۴۹.....	جدول ۱-۴.....
۱۶۷.....	جدول ۲-۴.....
۱۸۵.....	جدول ۳-۴.....
۲۲۰.....	جدول ۴-۴.....

فصل اول

تعاریف و کلیات

مقدمه

بیان مسأله

پیشینه تحقیق

سوالات اصلی تحقیق

فرضیه‌ها

اهداف و ضرورتها

روش و مراحل تحقیق

الگوی نقد جامعه‌شناختی رمان در این رساله

معیارها و دلایل انتخاب رمان‌ها برای نقد و بررسی در این پژوهش

مقدمه

افغانستان یکی از چند کشور جهان است که زبان فارسی دری، در آن زبان رسمی است. مردمان افغانستان از بنیان‌گذاران زبان و ادبیات کهن فارسی بوده‌اند و همراه با دیگر هم‌زبانان خود در سراسر قلمرو فرهنگی زبان فارسی دری برای تکوین، گسترش و بالندگی آن در طول تاریخ ادبیات فارسی تلاش کرده‌اند. یکی از انواع مهم و عمده ادبی دوران معاصر افغانستان، رمان است. داستان-نویسی سنتی در افغانستان، در تاریخ ادبیات‌های موجود کم و بیش بررسی شده‌است، اما بررسی ادبیات داستانی و رمان آن کمتر مورد توجه بوده‌است.

رمان افغانستان که متعاقب جنبش دوم مشروطیت افغانستان اعلام وجود کرد، اکنون بیش از نه (۹) دهه عمر دارد و در این مدت تحولات زیادی را- در ساختار و محتوا- از سر گذرانده‌است و تحت تأثیر افت و خیزهای جریان کند تجدد و دگرگونی اجتماعی، فراز و فرودهایی داشته‌است. از اولین اثری که نویسنده آن ادعای «رمان» بودنش را دارد، یعنی جهاد اکبر (۱۲۹۸) تا رمان خوش‌ساخت هزارخانه خواب و اختناق (۱۳۸۱)، ارتباط رمان با جامعه افغانستان بسیار قوی بوده‌است و آنچه رمان اجتماعی نامیده می‌شود، حجم زیادی از ادبیات داستانی افغانستان را به خود اختصاص داده‌است. در واقع، تاریخ پر از تحول و تغییر و سرشار از فشارها و تنش‌ها و درگیری‌های افغانستان در قرن بیستم میلادی، نسل‌های پیاپی نویسندگان افغانستان را با تعهدات و مسئولیت‌هایی روبرو کرده‌است که کمتر فرصت اندیشیدن و نوشتن درباره چیزهای غیر از دردها و

مشکلات هم‌وطنان خود و سرنوشت جامعه پیدا کنند. همین وضعیت سیاسی و اقتصاد توسعه نیافته، مجال رشد تعلیم و تربیت عمومی را از بخش اعظم جامعه و فرصت رشد فکری و تربیت هنری حداکثری را از جمع نویسندگان گرفته‌است. از سوی دیگر، تجاوز شوروی به افغانستان و مهاجرت‌های طولانی متعاقب آن، بخصوص در ایران، فرصتهایی جدید برای رشد نهاد ادبیات افغانستان فراهم آورد و نویسندگان مهاجر آثار درخشانی آفریدند. با وجود این، ادبیات داستانی افغانستان، در مقایسه با کشور همسایه و هم‌زبانش، ایران، چه از نظر کمی و چه از دید کیفی هنوز مسیری طولانی و دشوار در پیش دارد.

در این پژوهش، چهار رمان منتخب، از چهار دوره اصلی تاریخ داستان‌نویسی افغانستان، از منظر نقد اجتماعی بررسی شده‌است. نقد جامعه‌شناختی یا اجتماعی، یکی از رویکردهای مهم نقد ادبی است که روابط و تأثیر و تأثر جامعه و گروه‌های مختلف آن را با اثر ادبی، در سطوح و ابعاد مختلف، بررسی می‌کند. بدین منظور، در ابتدا مباحث و مبانی نظری نقد اجتماعی رمان بررسی شد و سپس ضمن نگاهی به سیر کلی پیدایش و رشد و گسترش رمان فارسی در افغانستان، چهار رمان منتخب این رساله، براساس نظریه‌های موجود نقد جامعه‌شناختی، نقد و تحلیل گردیده‌است. در این بررسی، علاوه بر بررسی میزان انعکاس مسائل جامعه در رمان و جستجوی تأثیر احتمالی رمان‌ها در فضای جامعه، رابطه ساختار رمان و شخصیت‌های آن با ساختار جامعه معاصر افغانستان و تحولات آن نیز تا حد امکان مورد توجه قرار گرفته‌است.

از آنجا که نقد اجتماعی ادبیات فارسی در عرصه نظریه و نقد هنوز کم‌بینه است، این پژوهش می‌تواند قدمی دیگر در راه گسترش این حوزه از مطالعات ادبی باشد. البته در زمینه نقد ادبیات داستانی افغانستان، این رساله شاید یکی از اولین بررسی‌های روشمند جامعه‌شناختی باشد؛ زیرا با وجود ظرفیت وسیع ادبیات داستانی افغانستان برای بررسی‌های متنوع جامعه‌شناختی، تاکنون به صورت جدی به این رویکرد نقد ادبی توجه نشده‌است؛ اگرچه اشارات پراکنده در این زمینه در نقدها و نوشته‌های اهل ادب و نظر ایران و افغانستان کم و بیش دیده می‌شود.

۱-۱ بیان مسأله

نقد اجتماعی، مطالعه‌ای میان‌رشته‌ای است بین دو رشته ادبیات و جامعه‌شناسی. طبعاً اصول و روش‌های این دورشته مبنای کار محققان این عرصه است. در این تحقیق، ابتدا به صورت خلاصه و گذرا مفاهیم عمده جامعه‌شناسی ادبیات و شاخه‌ها و گرایش‌های متعدد آن بررسی شده‌است تا چارچوب نظری این تحقیق روشن شود؛ اما مسأله اصلی این تحقیق، بررسی تاثیر متقابل رمان و جامعه بر یکدیگر و عوامل موثر بر توجه رمان‌نویسان افغانستان به مسائل اجتماعی و پیدایش رمان اجتماعی در آن دیار بوده‌است. همچنین کوشش بر این بوده‌است که به این سؤال پاسخ داده شود که رمان‌نویس تا چه میزان و چگونه واقعیت‌های اجتماع را در اثر خویش منعکس کرده‌است. به عبارت دیگر، سؤال این است که آیا رمان فارسی افغانستان در طرح مسائل اجتماع موفق بوده‌است؟

پرسش دیگر این بوده‌است که آیا نویسنده فقط مسائل و مشکلات اجتماع افغانستان را توصیف کرده یا تحلیل نیز ارائه داده‌است. طبعاً سؤال‌ها و تحلیل‌هایی که از سوی نویسنده ارائه می‌شود، بر مبنای جهان‌نگری یا جهان‌نگری‌های حاکم بر ذهنیت نویسنده است و به همین دلیل در این تحقیق، از خاستگاه فکری رمان‌نویس و عمق فکری و ارزش تحلیل‌های او در هنگام طرح مسائل نیز سخن رفته‌است. در این بررسی به این نکته توجه شده‌است که حوزه تأثیر و تأثر رمان‌نویس افغانستانی، به کشور محل تولد او محدود نمی‌شود و تأثر او از جریانها سیاسی و اجتماعی کشورهای دیگر - بخصوص کشور هم‌زبان و هم‌فرهنگ ایران - بسیار مهم است.

شیوه بیان مسائل اجتماعی در رمان هم مهم است. آیا واقعیت اجتماعی عیناً در رمان منعکس شده یا حین عبور از دریچه ذهن نویسنده، شکل هنری پیدا کرده‌است یا به عبارت دیگر، پرداخت فنی اثر چگونه است؟ زبان، ساختار روایی و مسائلی همچون

حضور استعاره و نمادپردازی در داستان، در پرتو این سؤال، مورد سنجش قرار گرفته و میزان نزدیکی آثار به ساختار رمانی بررسی شده است.

۱-۲ پیشینه تحقیق

سنت نقد داستان و رمان در افغانستان، هنوز جوان، کم عمق و کم وسعت است. یکی از ضعف‌های سنت نقد ادبیات داستانی در این کشور، غیبت نظریه‌های جدید در عرصه نقد و تکیه آن بر ذوق و تاحدودی دانش فنی نویسندگی منتقدان است. در این فضا نمی‌توان انتظار داشت که کتاب یا مقاله مهمی مبتنی بر نقد اجتماعی نوشته شده باشد و جستجوهای صورت گرفته در طی این پژوهش برای یافتن اثری که به طور خاص، نقد اجتماعی رمان افغانستان را در مرکز توجه خود قرار داده باشد، بی‌نتیجه بوده است. با این حال باید گفت که این تحقیق در خلأ انجام نشده و متکی بر متون منتقدانه پیش از خود در زبان فارسی است.

در زمینه بررسی سیر پیدایش رمان و مسائل عام رمان فارسی، کتابهای *پیدایش رمان فارسی* (بالائی، ۱۳۷۷) و *صدسال داستان‌نویسی ایران* (میرعابدینی، ۱۳۸۳)، منابعی ارزشمند هستند که در این پژوهش نیز از آنها تا حد نیاز استفاده شده است. در زمینه نقد اجتماعی رمان فارسی در ایران، کم و بیش ترجمه‌ها و تألیف‌هایی در دست است که پشتیبان یا الگوی کار این پژوهش بوده‌اند. در زمینه نظریه، از همه مهم‌تر، دو گزیده و ترجمه محمدجعفر پوینده از مقالات متفکران غربی به نامهای جامعه، فرهنگ، ادبیات (پوینده، ۱۳۷۶) و درآمدی بر جامعه‌شناسی ادبیات (گلدمن، ۱۳۷۷) است که در هر دو کتاب، مقاله‌هایی مهم در زمینه نقد جامعه‌شناختی و نقد جامعه‌شناختی رمان ترجمه شده است. پوینده، کتاب دیگری از لوسین گلدمن با عنوان جامعه‌شناسی ادبیات (گلدمن، ۱۳۷۱) نیز ترجمه کرده است که هم در زمینه نظریه و هم در حوزه نقد عملی بسیار راهگشا است. همچنین در کتابهای داستان ادبیات و سرگذشت اجتماع (مسکوب،

۱۳۷۳) نوشته شاهرخ مسکوب و کالبدشکافی رمان فارسی (دستغیب، ۱۳۸۳) نوشته عبدالعلی دستغیب، نمونه‌های خوبی از نقد اجتماعی رمان فارسی عرضه شده‌است. آخرین تحقیق مهم در این زمینه، کتاب نقد اجتماعی رمان فارسی نقد اجتماعی رمان معاصر فارسی (عسگری حسنکلو، ۱۳۸۷) است که الگوی بسیار خوبی برای این پژوهش به دست داده‌است.

تاکنون تحقیق جامعی که به طور خاص به رمان افغانستان اختصاص داشته‌باشد، در زبانهای فارسی و انگلیسی منتشر نشده‌است؛ اما در زمینه نقد و بررسی داستان‌نویسی افغانستان، به صورت عام، مقاله لطیف ناظمی در شماره‌های دوم تا چهارم مجله هنر با عنوان «مقدمه‌ای بر داستان‌نویسی معاصر کشور» (ناظمی، ۱۳۶۱) شاید قدیم‌تر از همه باشد. مقاله‌ای از ناصر رهیاب در مجله خراسان با عنوان «پیدایی داستان معاصر دری» (رهیاب، ۱۳۶۵) و مقاله دیگر او با عنوان «بررسی داستان‌نویسی معاصر دری در دهه اول و دوم سده چهاردهم» در جلد دوم کتاب نثر دری افغانستان، چاپ‌شده در پیشاور (رهیاب، ۱۳۸۰) نیز از مقاله‌های مهم در زمینه رمان‌نویسی افغانستان هستند. مقاله رهنورد زریاب با عنوان «خمسۀ اولیه» در شماره‌های دوم و سوم فصلنامه خط سوم (رهنورد زریاب، ۱۳۸۲) که به بررسی دو رمان و سه داستان کوتاه آغازین تاریخ داستان‌نویسی افغانستان پرداخته‌است نیز ارزشمند و درخور استفاده در این پژوهش بوده‌اند.

در زمینه نقد اجتماعی رمان فارسی افغانستان آنچه تاکنون خیرالموجودین بوده‌است، نقدهای منتشرشده در مجله‌های دری، خط سوم، فرخار و روایت است که در ایران، زیرنظر فرهنگیان و نویسندگان افغانستانی در مؤسسه‌های «در دری» و «خانه ادبیات افغانستان» منتشر می‌شود. این نقدها مبتنی بر نظریه خاصی نیستند اما در آنها اشاراتی به مسائل اجتماعی وجود دارد. نزدیک‌ترین مقاله موجود به موضوع پژوهش این رساله، مقاله محمدحسین محمدی با عنوان «رمان‌نویسی در افغانستان» در شماره پنجم فصلنامه دُرّ دری (محمدی، ۱۳۷۷) است. نویسنده این مقاله، علاوه بر مرور کلی روند رمان‌نویسی افغانستان از آغاز تا سال ۱۳۷۷ و معرفی

نویسندگان و رمان‌ها، تحلیل‌هایی از تأثیر وضعیت اجتماع در رمان‌نویسی افغانستان به دست داده- است.

در حوزه کتاب نیز اثری که به طور خاص، رمان افغانستان را بررسی کرده‌باشد یا به نقد اجتماعی رمان فارسی افغانستان اختصاص داشته‌باشد، در دست نیست. البته در کتابهای مربوط به ادبیات داستانی، مطالبی درباره ارتباط اوضاع اجتماعی با رمان افغانستان آمده‌است. از نظر زمانی کتاب نثر دری افغانستان (رضوی غزنوی، ۱۳۵۷) که توسط بنیاد فرهنگ ایران چاپ شد، اولویت دارد. در این کتاب، تحت عنوان بررسی نثر دری افغانستان، عمدتاً داستانهای کوتاه و رمان افغانستان معرفی شده‌است. این کتاب، پایان‌نامه تحصیلی دکتر علی رضوی غزنوی در دانشگاه تهران بوده‌است. نویسنده، بیشتر بر مطالعه زبان و مختصات نثر فارسی دری افغانستان تمرکز داشته و داستان‌ها بیشتر به عنوان مواد اولیه تحقیق مورد استفاده قرار گرفته‌اند و از این حیث که داستان هستند، بررسی نشده‌اند. پس از آن، کتاب نگرشی بر نثر دری افغانستان (خدای‌نظر، ۱۳۶۰) منتشر شده‌است که علاوه بر مختصات نثر، کم و بیش به تحلیل تعدادی از داستان‌های افغانستان نیز پرداخته‌است.

کتاب نخستین داستانهای معاصر دری (بیژن، ۱۳۶۷) نوشته فرید بیژن، اولین کتابی است که فقط به بررسی داستان‌نویسی افغانستان اختصاص یافته‌است. البته در این کتاب خبری از نقد نیست و بیشتر بررسی تاریخ ادبیاتی مطمح نظر نویسنده بوده‌است. متن کامل یا خلاصه برخی رمانهایی که اکنون نایاب هستند، در این کتاب گردآوری شده‌است و از این نظر، این کتاب اهمیت زیادی دارد. داستانها و دیدگاهها (فخری، ۱۳۷۹) نوشته حسین فخری (با نام مستعار گل‌کوهی) مجموعه‌ای از نقدهای نویسنده بر داستانهای کوتاه و بلند افغانستان است که از نظر تمرکز بر نقد داستان، از حسن تقدم برخوردار است و در بخشی از آن به بررسی تاریخ رمان‌نویسی افغانستان پرداخته‌است.